

<https://doi.org/eap.v13i1.9>

Kristina Pejković

*doktorand na Odseku za sociologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu*

kristina23@uns.ac.rs

Oblici manifestacije kanibalizma

Apstrakt: U radu je predstavljena tipologija kanibalizma i njegovih oblika manifestacije. Prvo su predstavljeni endokanibalizam i egzokanibalizam, kao dva najšire određena oblika, u koje se mogu uvrstiti svi ostali tipovi. Kao posebni oblici manifestacije, koji uključuju ritualnu dimenziju, izdvojeni su pogrebni kanibalizam i srednjovekovni kanibalizam, u sklopu rituala euharistije. Nakon toga predstavljene su karakteristike ratnog kanibalizma koji se dešavao među plemenima, ali i kao odgovor na evropsku kolonizaciju i osvajanja, u vidu ratnih anticolonijalističkih pokreta. Posebno je opisana medicinska i farmaceutska kanibalistička praksa koja se pojavila u srednjovekovnoj Evropi i koja se zasnivala na verovanjima u lekovitost ljudske krvi i delova tela. U sklopu ove prakse, izdvojila se tradicija lečenja mumijama i postala veoma popularna u srednjovekovnoj Evropi.

Ključne reči: tipologija, endokanibalizam, egzokanibalizam, alimentarni, ratni, ritualni kanibalizam

Ekološka ograničenja i nedostupnost izvora životinjskih proteina i masti, ratni uslovi, religijski i ritualni motivi, ponekad psihološki motivi jesu razlog zbog kog ljudska vrsta podleže pred kanibalskim navikama i nagonima (Phillips 2012; Ezzo 2008). Marvin Harris (Harris 1974; Harris, 1978) u skladu s načelima kulturnog materijalizma, smatra da se fenomeni nastali iracionalnim verovanjima ljudi poput spaljivanja veštica u srednjem veku, tabua u ishrani i kanibalizma javljaju kao posledica ljudske biologije i okolnosti na koje se ona prilagođava i u kojima teži da opstane.

Naučna rasprava o kanibalizmu praktično počinje nakon susreta Evropljana i Novog sveta i kolonijalnih osvajanja Amerike i oblasti Pacifičkog okeana. Tada se kao posledica podele mi/oni pojavila opozicija civilizacija/divljaštvo i pogrešno pripisivanje i etiketiranje „onih drugih“, tačnije autohtonih naroda Novog sveta kao „divljačkih“, „necivilizovanih“ kanibala. Zapravo, nije bila sporna činjenica o njihovoj kanibalističkoj praksi, nego o evropskoj kanibalističkoj praksi koja je takođe postojala.

Tokom dvadesetog veka studije o kanibalizmu postale su jedna od najvažnijih tema u antropologiji, kada su u pitanju rasprave o kulturnim kritikama i kulturnom identitetu. Pojavile su se studije koje predstavljaju kanibalizam kao metaforu zapadne kolonijalne misli (Kilgour 1990, Lestringant 1997, Barker, Hulme and Iveresen 1998, Guest 2001). Uprkos kritikama, mnogi autori su objavili detaljne studije koje svedoče o kanibalizmu na Papua Novoj Gvineji (Brown & Tuzin 1983, Goldman 1999), Južnoj Americi (Conklin 2001), Kini (Sutton 1995), Africi (Ellis 1999) i Fidži ostrvima (Sahlins 2003).

Ipak, misao o kanibalizmu ima dugu istoriju. Grčki istoričar Herodot spominjao je naciju koja živi iznad grčke civilizacije i nazivao ih *Antropofagi* što u prevodu znači „oni koji jedu ljude“, još u petom veku pre nove ere. U šesnaestom veku Montenj (1581) u eseju „O kanibalima“ spominje ljudoždere u Novom svetu, zatim Haris (Harris 1974, 1978) objašnjava kanibalizam kroz teoriju kulturnog materijalizma i tako dalje (Montenj prema Lindenbaum 2004, 476).

U antropologiji, Montenjov (1581) esej o kanibalizmu najčešće je upotrebljavan u studijama o kulturnom relativizmu (Goldman 1999). On u svom eseju predstavlja novootkrivene, „egzotične“ narode kao dostupnu alternativu evropskog „civilizovanog“ sveta (Celestin 1990).

Između 1992. i 2003. godine vođena je debata između Salinsa i Obejesekerija oko načina na koji antropolozi treba da razumeju ne-zapadne kulture. Obejesekeri (Obeyesekere 1997) smatra da ljudska uverenja i akcije imaju praktičnu funkciju u njihovim životima i mogu se razumeti iz psihološkog ugla. Analizirajući evropske narative o kanibalizmu starosedelaca Pacifičkog okeana, uviđa odnos i podelu na mi/oni. Nasuprot njemu, Salins (Sahlins 2003) smatra da postoje različite kulture koje mogu biti shvaćene kroz strukturalistički okvir. Prema njemu (Sahlins 2003), kanibalizam na ostrvima Pacifičkog okeana nije predstavljao puku antropofagiju to jest jedenje ljudskog mesa, nego kompleksan fenomen koji se razvio iz mnogo faktora poput društvenih, političkih, materijalnih, ritualnih, lingvističkih i tako dalje.

Arens (Arens 1979) i Obejesekeri (Obeyesekere 2005) prihvatili su činjenicu da je postojala kanibalistička praksa na ostrvima Pacifičkog okeana. Ali Obejesekeri zaključuje da su svedočanstva evropskih očevidaca o kanibalizmu na Fidži ostrvima preuveličana i korumpirana. Smatra da su u osnovi ovakvih preuveličavanja i iskrivljene slike o kanibalizmu novootkrivenih naroda, strah od „onih drugih“ i evropska imperijalistička ideologija (Obeyesekere 1997). Takođe, Arens (Arens 1979) smatra da su evropske fantazije o ritualnom kanibalizmu starosedelaca Pacifičkog okeana i etnocentrizam u znatnoj meri izmenili pravu sliku o ovoj praksi i da je nemoguće znati šta se zaista događalo.

Dakle, oni ne poriču postojanje ljudožderstva kod ovih naroda, ali smatraju da iskazi evropskih očevidaca nisu potpuno istiniti. Takođe, Obejesekeri navodi da se on ne bavi kanibalizmom kao takvim niti kao kulturnom praksom, nego se bavi predstavljanjima ove prakse u evropskim predanjima (Sahlins 2003).

Salins (Sahlins 2003) tvrdi da njegova kritika evropskih predanja nema mnogo smisla, s obzirom na to da postoji ogromna etnografska građa o ovoj praksi (vidi Brown & Tuzin 1983, Goldman 1999, Conklin 2001, Sutton 1995). Na primer, navodi da postoje različite varijacije ove prakse po regijama, kao i poseban vokabular koji jasno ukazuje na ljudožderske aktivnosti na Fidži ostrvima. Kao poseban termin navodi reč *bakola* koja predstavlja kanibalističku žrtvu koja se prinosi u njihovim hramovima na različitim ceremonijama (Sahlins 2003)¹.

Postoje različite varijacije tipologija kanibalizma, u zavisnosti od svrhe, načina praktikovanja, ciljne grupe, verovanja, mesta i tako dalje. Prema Ezu, izdvajaju se sledeći oblici manifestacije kanibalizma: (1) Endokanibalizam ili unutargrupni kanibalizam jeste vrlo redak oblik, prilikom kog bivaju pojedeni pripadnici iste društvene grupe, plemena ili porodice. Taj oblik se uglavnom zasniva na uverenju da je bolje pojesti telo preminule bliske osobe, nego ostaviti njeno telo da trune na zemlji. (2) Sudski kanibalizam pojavljuje se u određenim kulturama kao oblik društvene kontrole i primenjivan je na osobama koje su prekršile važne tabue. Zasnivao se na verovanju da ukoliko se prekrše određeni tabui, to će razljutiti duhove i doneti štetu celom plemenu. Sprovedenjem sudskog kanibalizma povećan je osećaj odgovornosti za lične postupke kod pripadnika plemena. (3) Kanibalizam u situacijama preživljavanja i umiranja od gladi jeste uobičajena pojava. Ovaj oblik odnosi se na situacije u kojima je jedini razlog konzumiranja ljudskog mesa iscrpljenost svih drugih hranljivih resursa. (4) Kanibalizam je često prouzrokovan verovanjem u duhove i potrebom da se ti duhovi nahrane. (5) Izvangrupni ili egzokanibalizam odnosi se na situacije u kojima se ubijaju i jedu ratni neprijatelji, pripadnici druge društvene grupe, kako bi bili poniženi ili potčinjeni. (6) Kanibalizam neretko uključuje ljudsko žrtvovanje i takav oblik bio je zastupljen u Meksiku, Centralnoj Americi i Britanskoj Kolumbiji, ali i na drugim delovima sveta. (7) Postoji i veoma surov, gotovo sadistički oblik manifestacije kanibalizma koji je upražnjavan u šamanским ritualima inicijacije, kao i (8) kanibalizam u situacijama čedomrstva, u cilju kontrole rasta populacije. (9) Može se razlikovati i medicinski kanibalizam, koji se zasnivao na uverenju da određeni delovi tela imaju lekovita svojstva za različite bolesti, kao i (10) pogrebni kanibalizam, kao oblik manifestacije endokanibalizma, koji se praktikuje na sahranama pojedinaca, tako što se jede telo preminulog. (11) Konačno postojao je ritual ubijanja i jedenja robova, kao oblik manifestacije kanibalizma u kulturi Belakola. Ovaj oblik manifestacije kanibalizma zasnivao se na verovanju da će pojedinci primiti bolje vizije ako pojedu roba (Ezzo 2008, 3).

¹ Prema istraživanjima Alana Tipeta može se izdvojiti oko sedamdeset termina koji ukazuju na kanibalističke aktivnosti, nazive za delove tela i određene kanibalističke prakse i rituale na Fidži ostrvima (Sahlins 2003).

Može se zaključiti da je tipologija praksi kanibalizma kompleksna, zato što se oblici manifestacije preklapaju i nije lako određenu praksu kanibalizma uvrstiti u određeni tip. Na primer, ratni kanibalizam gotovo uvek uključuje žrtvovanje i određene rituale, a može se posmatrati i kao egzokanibalizam, dok se religijski zasniva na žrtvovanju i ritualima. Zatim, određena plemena praktikuju više tipova kanibalizma, unutargrupni i izvangrupni. Problematična je tipologija praksi kanibalizma u srednjem veku i teško je razdvojiti religijski, ritualni i medicinski kanibalizam toga doba.

Tipologija praksi kanibalizma koja je predstavljena u ovom radu najbližnja je podeli koju je Rolan Vilnev (Vilnev 2004) predstavio u delu *Istorija kanibalizma*, a ona obuhvata sledeće oblike manifestacije: alimentarni kanibalizam, ratni, ritualni, religijski, patološki tačnije medicinski kanibalizam.

Endokanibalizam i egzokanibalizam

Endokanibalizam i egzokanibalizam predstavljaju dve najšire određene kategorije kanibalizma koje se razlikuju prema tome da li pripadnici određene grupe jedu tela pripadnika grupe kojoj pripadaju ili neke druge. Endokanibalizam se odnosi na unutargrupni kanibalizam koji podrazumeva jedenje tela pripadnika sopstvene društvene grupe, porodice, zajednice ili plemena. Egzokanibalizam ili izvangrupni kanibalizam odnosi se na jedenje tela pripadnika druge grupe (Sanderson 2001). Postoje dokazi da su endokanibalizam i egzokanibalizam i dalje bili zastupljeni u ravničarskim predelima Južne Amerike u dvadesetom veku (Conklin 2001).

Prema Goldmanu, endokanibalizam i egzokanibalizam mogu biti funkcija rituala ili manifestacija želje, ali obe forme su ritualne, zato što se kanibalizam u situacijama preživljavanja smatra posebnim tipom. Egzokanibalizam naziva “konzumacijom autsajdera” kao što su ratni neprijatelji i ova praksa uključuje ceremonijalno sakaćenje tela i “lov na glave” koje predstavljaju ratne trofeje. Endokanibalizam naziva “konzumacijom mesa jednog pripadnika ili insajdera grupe”, koji se veoma često zasniva na ideologijama ili verovanjima o obnavljanju i regeneraciji tela ili “životne sile” (Goldman 1999, 14).

Levi-Stros je u skladu sa svojom teorijom binarnih opozicija napravio poređenje egzokanibalizma/endokanibalizma sa suprotnostima “priroda/kultura” i “pečeno/kuvano”. Objašnjenje za ovo poređenje pronašao je u činjenici da se egzokanibalizam praktikuje pečenjem mesa, a endokanibalizam kuvanjem mesa. Povezanost ovih suprotnosti sa razlikom “priroda/kultura” odnosi se na to da se pečenje mesa izvodi direktno na vatri u prirodi, a kuvanje mesa zahteva posudu koja predstavlja kulturni artefakt, pa se samim tim odnosi na kulturu. Prema Levi-Strosu, među ovim suprotnostima krije se još jedna binarna opozi-

cija, a to je podela “mi/oni”, gde se “mi” odnosi na endokanibalizam, a “oni” na egzokanibalizam. Smatrao je da je “mi” superiornije u odnosu na “oni”, pa je samim tim endokanibalizam superiorniji u odnosu na egzokanibalizam i da teško je napraviti razliku između tipova, zato što se u srži ovih podela nalazi mnoštvo varijacija binarnih opozicija (Levi-Strauss 1969).

Endokanibalizam je bio najzastupljeniji u ravničarskim predelima Južne Amerike, od primorskih delova Venecule i Kariba do Paragvaja, uključujući plemena zapadne Amazonije, Guaiki i Tupinama pleme. Jedna od retkih plemena koja još uvek praktikuju endokanibalizam jesu Janomama plemena severnog Brazila i plemena juga Venecuele (Borofsky 2005; Whitehead 2001). Početkom dvadesetog veka najveći broj preživelih plemena koja su praktikovala endokanibalizam nalazio se u zapadnoj Amazoniji (Conklin 2001, 6). Najreprezentativniji oblik manifestacije unutargrupnog kanibalizma jeste pogrebni kanibalizam, iako se u mnogim društvima ovaj oblik javljao i kao egzokanibalizam. Prema Konklin, postoji specifičan slučaj pogrebnog kanibalizma koji se odnosi na Vari plemena i koji se teško može uklopiti u tipologije i objašnjenja ove prakse od strane različitih antropologa. Uzrok kanibalizma kod Vari plemena nije bila nedostupnost izvora životinjskih proteina i masti, nije se zasnivao na magijskim verovanjima, niti je bio motivisan ratom, agresijom i težnjom za dominacijom. U davnoj prošlosti, pripadnici Vari plemena praktikovali su obe forme u skladu sa kojima su različito tretirali tela umrlih, a to su pogrebni i ratni kanibalizam. Kroz rituale pogrebnog kanibalizma iskazivali su čast i poštovanje prema preminulom, dok su kroz rituale ratnog kanibalizma iskazivali mržnju i netrpeljivost prema neprijateljskom plemenu. Ova dva oblika manifestacije mogu se uporediti s endokanibalizmom i egzokanibalizmom. Tokom rituala pogrebnog kanibalizma jeli su tela pripadnika svog plemena, ali ne i svoje srodnike, dok su u ritualima ratnog kanibalizma jeli tela pripadnika protivničkog plemena (Conklin 2001, 3–47).

Alimentarni kanibalizam

Alimentarni kanibalizam predstavlja kanibalizam kao način ishrane koji može biti grupni ili individualni. On ne proizlazi iz potrebe, niti anatomskeg ili evolucionog razvoja, on nije uzrok, on je posledica izazvana određenim okolnostima koja se ispoljava kao:

- Povremeni kanibalizam u situacijama kada je čovek izmoren glađu, tokom opsada, ratova, brodoloma ili bilo kojih drugih neprilika u kojima je prinuđen da jede meso drugih ljudi ili čak sopstveno. Štajnmec ovaj oblik manifestacije određuje kao endokanibalizam, prilikom kog ne postoji gurmanski užitak, iako smatra

da bi njegovo ponavljanje moglo da dovede izvesne narode do gastronomskog upražnjavanja kanibalizma (Steinmetz navedeno prema Vilnev 2004, 16)

- Gastronomski kanibalizam javljao se u situacijama nestašice hrane, ali i izostanka raznovrsnosti u ishrani, u predelima gde se ona pretežno zasnivala na bananama i manioki, zbog prirodne potrebe ljudi za proteinima i mastima (Vilnev 2004, 16).

Pored zabeleženih slučajeva među starosedelačkim plemenima, praksa kanibalizma postojala je i upražnjavana kod Evropljana, pogotovo u situacijama brodoloma. Brajn Simpson dokumentovao je slučajeve iz tradicije kanibalizma britanskih mornara u studiji *Kanibalizam i opšte pravo* (vidi Simpson 1984). Iako se većina zabeleženih slučajeva odnosi na devetnaesti vek, ukazao je na činjenicu da se tradicija evropskog kanibalizma širila kao posledica razvoja pomorske trgovine i evropskih osvajačkih ekspedicija još u sedamnaestom veku. Ovakav oblik manifestacije javljao se u situacijama borbe za opstanak nakon iscrpljenosti hranjivih resursa i namirnica, nakon brodoloma. Najraniji zabeležen slučaj “brodolomskog” kanibalizma, Simpson je pronašao u jednom medicinskom tekstu *Observationem medicarum* koji je napisao Nikolas Tulpus (v. Obeyesekere 2005, 36). Tekst opisuje brodolom koji se dogodio u sedamnaestom veku, kada su britanski mornari, vraćajući se sa Kariba, ostali bez zaliha hrane i tako izmoreni od gladi vagali ko će biti žrtva koju su zatim ubili, podelili na delove i ispili joj krv. Nakon toga preživeli su pomilovani na sudu pod izgovorom “borbe za preživljavanje” i nužnosti njihovog postupka (Simpson 1984; vidi Barker, Hulme and Iveresen 1998). Pored ovog slučaja postoji mnoštvo sličnih, kao što je nasukavanje splava *Meduza*, kada su izgladneli oficiri pojeli pola posade:

Oficiri prionuše na ponovno savetovanje; posada je posumnjala kako žele da žrtvuju još sveta i da su namerili da odrede žrtve. Videše ubrzo da se njihove sumnje obistinjuju. Dva čoveka, jedan Italijan, drugi Španac, koje su ova gospoda naoružala sabljama, baciše se na ljude i ubijajući ih, pobacaše trideset dvoje u vodu. Nije ih ostalo više od sedamnaestorice. Oficiri su nanovo večali kako ne bi izgubili više ljudi; čak su i deo naoružanja bacili u more. Svakoga dana pili su dve, pokatkad i tri četvrti litra vina. Tome su dodavali, kako bi sastavili obrok, meso nesrećnika koje su žrtvovali i od kojih su načinili obilne zalihe koje su se sušile na suncu, na razapetim konopcima. [Rang navedeno prema Vilnev 2004, 22]

U devetnaestom veku ovakvi događaji su se umnožavali, verovatno zbog mogućnosti bolje dokumentovanosti. Simpson tvrdi da je “brodolomska antropofagija” u većini slučajeva bila odobravana u Engleskoj i da joj je javno mnjenje lučkog stanovništva bilo prilično naklonjeno. Samo mali broj “brodolomskih kanibala” bio je osuđen za svoje postupke. Ipak, odsustvo proglašenja krivice nije značilo i njeno odsustvo u osećanjima izvršilaca, tako da su događaji o kanibalizmu javno prepričavani, a to je predstavljalo određenu vrstu opravdanja i suočavanja sa krivicom (Obeyesekere 2005).

Praksa koja je proizašla iz “mornarsko-kanibalske” subkulture jeste sakupljanje kostiju i glava žrtava kanibalizma. Ova potražnja uticala je na stvaranje trgovinske mreže, tako da su “urođenici”, saznajući za ovu praksu, počeli da prodaju delove ljudskog tela, udove, kosti i glave (Barker, Hulme and Iveresen 1998). Evropski naučnici, istraživači i aristokrate naručivali su i kupovali glave žrtava antropofagije i ritualnog ubijanja, koje su predstavljale prava umetnička dela i obojene, isertane ornamentima završavale su u muzejima, laboratorijama i katedrama za antropologiju. Nakon mnoštva slučajeva brodolomske antropofagije, među mornarima počela je da kruži priča kako je ljudsko meso veoma ukusno i sličnog ukusa prasetini (Obeyesekere 2005).

Pored brodoloma, u devetnaestom i dvadesetom veku zabeleženi su različiti slučajevi alimentarnog kanibalizma koji se dešavao usled različitih nesreća i teških uslova preživljavanja. „Donerova žurka“ je naziv za nesrećan incident sa kanibalskim posledicama i jednu od najvećih zagonetki starog „zapada“. Verzija ovog incidenta, koja je bila opšte poznata javnosti, jeste da je grupa pionira predvođena braćom Donerovih 1846. godine krenula na put vozom i u Kaliforniji ostala zavejana šest meseci u planinskom vencu Siera Nevade. Kako su ostali bez zaliha hrane, bili su primorani da jedu tela onih koji nisu preživeli zimu i glad. Žene su bile prve koje su podlegle kanibalizmu, kako bi nahranile svoju decu i sebe, dok su muškarci iskazivali svoju izdržljivost i jačinu. Od devedeset ljudi, koliko je krenulo na put, preživela je polovina (vidi McGlashan 1947).

Još jedan kontroverzni slučaj alimentarnog kanibalizma devetnaestog veka, koji se pojavio u javnosti, jeste slučaj u vezi s Alfredom Pekerom. Peker je bio veteran Američkog građanskog rata koji je zbog epileptičnih napada otpušten iz vojske. U potrazi za novcem Alfred se, sa još petoricom saputnika, uputio ka Ganisonu u potragu za izvorom zlata. Iz pustolovine Alfred se vratio sam i s mnogo novca. Prvobitno je pričao kako su ostala petorica umrla od gladi, a da se on hranio samo cvećem i smolom i na taj način preživeo. Međutim, javnost je posumnjala u njegovu verziju priče i bio je primoran da prizna šta se stvarno desilo i da je on pojeo ostalu petoricu. Iako je nekoliko meseci bio u bekstvu, njegov slučaj bio je prvi slučaj izvođenja kanibala pred sud. On je 1883. godine osuđen na smrt, međutim, zakon se promenio i dobio je četrdeset godina zatvorske kazne. Dokazi koji su presudili da bude osuđen jesu ostaci od metaka u glavama žrtava (Takada 1999).

Zatim, slučaj urugvajskog aviona koji se greškom pilota nasukao na 3600km nadmorske visine i ostao zarobljen u zavejanom delu južnoameričkih Anda u oktobru 1972. godine bio je prvi savremeni primer alimentarnog kanibalizma u situaciji preživljavanja. Prilikom poletanja u avionu je bilo oko četrdeset putnika i pet članova posade, od kojih je većina pripadala urugvajskoj reprezentaciji ragbista. Oko četvrtine putnika poginula je odmah nakon nesreće, određeni broj poginuo je nakon lavine, a ostali koji su preživeli morali su jesti tela preminulih,

kako bi opstali oko tri meseca, koliko su bili zarobljeni u snežnim predelima Anda (vidi Read 1974). Kako je ovo jedan od savremenijih slučajeva alimentarnog kanibalizma, pogodan je za analizu i iznošenje zaključaka i hipoteza u vezi s preživljavanjem. Takada je izneo nekoliko teza u vezi s racionalnošću preživelih putnika u datoj situaciji: (1) preživeli su počeli da jedu preminule i pre nego što je prag izgladnelosti postao kritičan, (2) racionalno su čuvali i tretirali tela preminulih kako bi ih što efikasnije upotreбили i iskoristili, (3) improvizovali su sve u vezi sa pripremom, skladištenjem, čuvanjem i sušenjem mesa, (4) svaki od njih se najviše brinuo o sebi najbližima, (5) slali su jedni druge u izviđanje situacije i ispitivanje dalje teritorije, kako bi osigurali vlastito spašavanje, (6) a nakon što se nesreća završila i kada su se vratili svojim domovima, nastupali su u medijima sa pripremljenim pričama i podržavajući se međusobno (Takada 1999, 107).

Povremene gladi, izazvane prirodnim oskudicama, nekada su bila učestala pojava, pogotovo u srednjovekovnoj Evropi. Za vreme takvih gladi potvrđena je pojava kanibalizma. Samo u jedanaestom veku dogodilo se oko četrdeset oskudnih godina. Slična situacija zbivala se i u dvadesetom veku što se odnosi na komunističku Rusiju i kulturnu revoluciju u Kini (Vilnev 2004).

Početkom 1920. godine na evropskoj teritoriji bivšeg Sovjetskog Saveza, kanibalizam je predstavljao učestalu pojavu, pogotovo u prinudno-radnim kampovima pod upravom Sovjetskog Gulaga. Izmoreni i izgladneli osuđenici bili su primorani da jedu jedni druge kako bi opstali (Vardy and Vardy 2007). Praktikovanje kanibalizma na ovoj teritoriji bilo je olakšano zbog mnoštva različitih etničkih grupa nastanjenih na jednom mestu koje su veoma često i lako stupale u sukobe. Takođe, u tom periodu Staljin je naručivao na milione smaknuća godišnje, tako da su velika količina mrtvih tela, glad i etničke podele stvorili pogodno tlo za rasprostranjenost ove prakse. Vrhunac praktikovanja kanibalizma u Sovjetskom Savezu dešavao se za vreme Drugog svetskog rata (Avramescu 2009). Najviše slučajeva desilo se tokom opsade Staljingrada i konfliktne situacije između nacista i Rusa (Vardy and Vardy 2007).

Najizraženiji primer masovnog kanibalizma zbio se tokom Kineske kulturne revolucije i «velike gladi» u devetnaestom veku (Sutton 1995). Tokom tog perioda, Kinezi su kupovali i prodavali decu kako bi imali šta da jedu.

[G]odine 1994. javnost je još jednom ostala šokirana: od toga da su supstance uzimane sa ljudskih leševa iz bolničkih mrtvačnica do toga da su prodate u farmaceutskim kompanijama. Patolozi su ukrali materijale poput durametra, celih mozgova, hipofize, vezivnog tkiva, kostiju ekstremiteta, unutrašnjeg uha i ostalih tkiva, i prodali brokerima ili direktno u farmaceutska ili druga preduzeća. Ovakva praksa postoji mnogo godina u Nemačkoj i drugim zemljama, podstaknuta rastom potražnje za ljudskim materijama u cilju istraživanja i obrade u druge proizvode. [Hogle navedeno prema Noble 2011, 161]

Glad kakva je zadesila Kinu za vreme kulturne revolucije i vladinih agrikulturnih reformi pod nazivom "Veliki korak napred", nezabeležena je do tog perioda. Od trideset do šezdeset miliona ljudi umrlo je od gladi. Tadašnja kanibalska praksa Kineza može se svrstati u egzofagiju, zato što su prodavali i razmenjivali decu, kako ne bi jeli pripadnike sopstvene porodice. Endofagija, koja je podrazumevala jedenje pripadnika sopstvene porodice je smatrana zločinom. Ljudsko meso bilo je dostupno u marketima zabačenijih delova države. Takva praksa trgovine ljudskim delovima tela dokumentovana je u celom svetu. Devedesetih godina dvadesetog veka u kineskim bolničkim kafeterijama, pod pokrićem kineskog kontrolnog populacionog plana, konzumirani su ljudski fetusi i ostaci abortusa, navodno u kozmetičke i medicinske svrhe (Petrinovich 2000).

Za razliku od fenomena povremenog kanibalizma usled brodoloma, nesreća, ratova i gladi, kada je to jedina opcija preživljavanja, gastronomski kanibalizam je svesna i osmišljena potraga za ljudskim mesom. Dokaz za to je odbacivanje tabua na ljudsko meso od strane poglavica kako bi za sebe sačuvali više mesa. Tako na primer, žene sa ostrva Markisaz bile su isključene sa kanibalskih gozbi i grozeći se toga, nedeljama su odbijale svoje muževe nakon takvog čina. Drugi dokaz odnosi se na činjenicu da se gastronomski kanibalizam javljao u predelima koji ne oskudevaju raznovrsnošću namirnica (Vilnev 2004).

U dvadesetom veku gastronomski kanibalizam dokumentovan na planinskim predelima Nove Gvineje, gde se ispoljavao i kao endokanibalizam i kao egzokanibalizam, zatim, kod indijanskog plemena na jugoistoku Perua, gde je praktikovan u obliku osterofagije ili jedenja kostiju. U ovim društvima ljudsko meso posedovalo je razna kulturna značenja i gastronomsku vrednost (Berndt prema Conklin 2001).

Prema Arensu, kanibalizam nikada nije postojao kao društveno prihvatljiva praksa. Isticao je da i u situacijama kada se događao, kanibalizam je predstavljao više individualan čin preživljavanja, nego društveni običaj. Njegov skepticizam prema postojanju kanibalizma među starosedeočima zasnivao se na kritici etnocentrizma evropskog kolonijalizma. Kasnije je promenio stav, priznajući da je postojao nekakav oblik, konkretno u Južnoj Americi, ali ističući da ga ne bi trebalo tako nazivati (Obeyesekere 2005).

Kuru oboljenje

Oboljenje je dobilo naziv po reči „Kuria/Guria“ koja na jeziku pripadnika plemena Fore znači „tresti se“, što aludira na simptome bolesti koja se ispoljava u drhtanju tela i besomučnom smejanju, čiji ishod je smrt (Petrinovich 2000).

Uzroke i problematiku Kuru oboljenja moguće je shvatiti kada se integrišu znanja dobijena antropološkim istaživanjima i medicinska dostignuća. Antropo-

loške studije ukazale su na poreklo i širenje Kuru bolesti, praksu pogrebnog endokanibalizma i ratnog egzokanibalizma, njene društvene posledice, život žena i odgajanja dece, mitove i vraćanja kao snažne društvene fenomene. Najveći doprinos razumevanju ove bolesti donela su istraživanja sprovedena na plemenu Fore sa Papua Nove Gvineje, čiji pripadnici su praktikovali jedenje ljudskog mozga, koje je izazivalo Kuru oboljenje. Politička organizacija plemena bila je oblikovana manjim klasterima, za koje su pripadnici plemena verovali da im pripadaju i koje je karakterisala razlika u običajima, verovanjima i određeni deo teritorije koji su nazivali „duh mesta“, koji je služio za žrtvene rituale. Pripadnici ovih plemena praktikovali su incest i endokanibalizam, žrtvujući sopstvenu rodbinu i rodbinu partnera s kojima su stupali u brak. Praksa endokanibalizma prouzrokovala je epidemiju Kuru bolesti, za koju mnogi naučnici tvrde da nije genetski uslovljena. Prvo su oboljevale mlade žene, zatim deca i na kraju stariji muškarci (Lindenbaum 2008). Gajdušek je zaključio da se bolest prenosi oralnim putem kroz jedenje kivanog mozga, što su praktikovale žene i deca (Petri-novich 2000). Kuru oboljenje nema veliki istorijski značaj, zato što se pojavilo kao prolazni fenomen čiji veoma bitan uzrok jeste kanibalizam.

Jeli su sve delove tela osim žučne kese, koju su smatrali previše gorkom. Nisu jeli baš sve organe. Pripadnici plemena Fore nisu jeli one koju su umrli od dizanterije, lepre ili moguće fambrezije. Najznačajnije jeste to da nisu svi bili kanibali. Kanibalizam je bio učestaliji među odraslim pripadnicima na severu plemena Fore, nego na jugu; na jugu, muškarci su retko jeli ljudsko meso, a spomenuti su izbegavali da jedu tela žena. Mala deca su jela ono što su im majke davale. . . [J]edenje ljudskog mesa ograničeno je na odrasle žene, decu oba pola i nekoliko starijih muškaraca a to je obrazac koji je odgovarao epidemiji Kuru bolesti ranih 1960. godina. [Lindenbaum 2008]

Dokazi o kanibalizmu kao ključnom uzročniku oboljenja jesu eksperimenti vršeni na šimpanzama, kojima su naučnici ubrizgavali ekstrakte iz mozga obolelih osoba, kao i ukidanje praktikovanja pogrebnog kanibalizma, nakon čega su deca prestala da oboljevaju (Lindenbaum 2013).

Ritualna dimenzija kanibalizma

Ritualni kanibalizam proizlazi iz magije, grubog prozelitizma, morbidne potrebe za krvlju i religioznih verovanja. Okultna priroda obreda, njihova nestalnost, zakletva koja povezuje pripadnike, žrtvovanje, podstrekači i „glumci“ ritualne drame održavaju verske zajednice. Žrtvovanja kao osnovni elementi ritualnog kanibalizma, iako nestalna po pitanju vremena i izvršavanja, odvijala su se po preciznim pravilima koja su nepromenjena i zajednička u svim primitivnim „tajnim društvima“. Karakteristično za ova društva bilo je da se njihovi

pripadnici prerađavaju u razne životinje i zveri kada idu u lov na žrtve, a to se odnosi na „ljude-lavove“ iz Katange i Tanganjike, „ljude-leoparde“ iz Sijera Leonea, Kameruna i Liberije, „ljude-pantere“ iz Gabona i „ljude-krokodile“ iz Konga (Vilnev 2004, 81). Žan Žirodu je, proučavajući članke Šarbonijera, došao do zaključka da se ritualna drama odigravala po sledećem postupku (Giraudoux prema Vilnev 2004, 82–83):

- Otimanje žrtve koji je opasan, delikatan poduhvat i odigrava se noću, nakon čega se žrtva polaže pred noge vođi;
- Zatim, sledi obred žrtvovanja koji se odvija po određenim pravilima u zavisnosti od društva do društva. Izvršiocu rituala nose posebnu odeću ili su nagi. Uglavnom ispijaju žrtvinu krv i seku je po posebnim pravilima, gde vođa ima ulogu podele mesa, zadržavajući za sebe najveći deo.
- Posle obreda brišu se ostaci i tragovi žrtvovanja, uglavnom tako što se razbacaju po šumi.
- Nakon svega toga diže se uzbuna, kako bi odagnali sumnju i svalili je na divlju zver.

To se odnosilo na rituale afričkih kanibaliskih društava, a kada je u pitanju polinezijski kanibalizam, Obeyesekere smatra da se opisi te prakse iz devetnaestog veka više odnose na britanski diskurs, nego na stvarni opis tradicionalnog ritualnog kanibalizma polinezijskih naroda, koji je proizvod sveprisutne fantazije i posledica evropske socijalizacije tog doba, kao i mornarske subkulture (Obeyesekere 2005). Uglavom su to bili nepouzdati izveštaji iz druge ruke.

[A]li onda oko osam hladnog maglovitog jutra Maor je potrčao preko reke da smakne dva pomorca. Stražar je ispričao kako su jednog izudarali po zglobovima. . . ‘ispričao sam Pukovniku o njihovom kanibalskom obroku. . .’

‘To je istina, tako da sam. . .’ [navedeno prema Greenspan 2001, 155]

Savremeni etnografi smatraju da je polinezijski kanibalizam bio sastavni deo ljudskog žrtvovanja i zato se može nazvati ritualnim. Početna pogrešna verovanja u vezi s kanibalizmom Fidžianaca, Maora i Markeza jeste da su praktikovali neku vrstu „elitnog“ kanibalizma, gde je određena povlašćena grupa ljudi uzimala za sebe ogromne količine ljudskog mesa. Takve zablude su proizvod kolonijalnih evropskih osvajanja i proisteklih prezentacija koje su ritualni kanibalizam pretvorile u „ljudoždrski mit“. Evropski pomorci i trgovci smatrali su da je pored „elitnog“ kanibalizma poglavica postojao i „prošireni“ kanibalizam koji uključuje žene, seljake i decu. Takođe, ne postoje pouzdane empirijske informacije o ritualnom kanibalizmu na Polineziji pre dolaska Evropljana. Najviše takvih informacija dobijeno je iz zapisa sa putovanja Džejmsa Kuka, o žrtvovanju plemena Tahiti (Barker, Hulme, Iveresen 1998).

Pripadnici plemena sa Havaja, kao i pripadnici Tahiti plemena praktikovali su rituale simboličkog ubijanja i jedenja žrtve koje je slično žrtvenim ritualima

široj sveti, kao što je hrišćanska euharistija i teofagija koju su katolički protivnici osuđivali kao oblik ritualnog kanibalizma (vidi Price 2003).

Ono što je utvrđeno jeste široko rasprostranjen običaj među havajskim plemenima kao što je odsecanje glava žrtvama, koje su bile ratni trofeji i posedovale su određenu ratnu simboliku. Dokazi koji potkrepljuju ovaj običaj su hramovi na Havajima u kojima se nalaze ljudske lobanje i ostaci ritualnih žrtava, ubijenih ratnih neprijatelja (Obeyesekere 2005).

Zatim, kanibalizam Maora sa Novog Zelanda može se razumeti u kontekstu običaja ljudskog žrtvovanja koji su zastupljeni i u drugim predelima sveta². Institucija ljudskog žrtvovanja predstavlja osnovu kanibalizma polinezijskih ostrva. Postojala su plemena u kojima žrtvovanje ljudi nije podrazumevalo kanibalizam, ali u većini slučajeva se podrazumevao. Takođe, postojali su individualni slučajevi kanibalizma, nezavisno od žrtvovanja, koji su započeti jedenjem leševa nakon dolaska i sukoba s Evropljanima. Analiza kulture Maora i emiski pristup značajni su za razumevanje praksi tradicionalnog kanibalizma Maora. Ključni pojmovi religijske i kulturne dimenzije života Maora su *hau*, *mana*, *tapu* i *utu*. *Utu* predstavlja dinamiku bivstovanja, *hau* je vitalnost prilikom razmene, *mana* predstavlja moć bogova koja se nalazi u telima poglavica a *tapu* je stanje kontakta sa božanstvom, koje ima svoj opozit *noa* koji se odnosi na odvojenost od bogova, ljudsko, individualno i slobodno. Ana Salmond smatra da su se Maori koristili logikom „uvređenog i povređenog“. Vođeni tom logikom i silom *hau* verovali su da će osvetiti svoje pretke, ukoliko pojedju neprijatelja (Salmond 1997),

Međutim, emiski pristup proučavanja Maorske antropofagije ima mnoštvo nedostataka. Postoje i druga društva koje se zasnivaju na sličnim religioznim učenjima, a ne praktikuju kanibalizam. Značenje ovih termina interpretirano je i filtrirano kroz evropsku misao i predrasude, tako im se gubi izvorni smisao, smatra Obeyesekere (Obeyesekere 2005).

Postojale su i optužbe pripisivanja ritualnog kanibalizma Jevrejima, koje počivaju na veoma maloj verodostojnosti. Razlozi za takve optužbe su verovatno mržnja prema njima, koje je izazvana njihovim blagostanjem, umešnosti poslovanja i tajnovitosti njihovih obreda i rituala. Tokom vekova hrišćani su pribegavali ovim grotesknim optužbama na račun Jevreja. U svim krajevima srednjovekovne Evrope verovalo se da Jevreji tokom Uskrsa namamljuju decu, žrtvuju ih i piju im krv (Vilnev 2004; Noble 2011).

Pored nedovoljno verodostojnih optužbi na račun Jevreja, primitivnih društava Afrike i Polinezije, ritualni kanibalizam javljao se i kod drugih naroda,

² Ne treba poistovećivati ljudsko žrtvovanje i kanibalizam. Stanovnici polinezijskih ostrva hranili su se ljudskim mesom nezavisno od ljudskog žrtvovanja. U kontaktu s Evropljanima, Maori su razvili novi tip ritualno-žrtvene antropofagije i ratnog kanibalizma (Obeyesekere, 2005).

sekti i pokreta, kao što su evropski srednjovekovni i pogrebni kanibalizam u Južnoj Americi. Evropljani koji su iznosili optužbe na račun raznih naroda, u srednjem veku uveliko su praktikovali simbolički kanibalizam kroz ritual euharistije (vidi Conklin 2001; Price 2003).

Srednjovekovni kanibalizam kroz ritual euharistije

Preokupacija čerečenjem i kanibalizmom tipična je za evropsku misao devetnaestog veka. Evropska čerečenja su prema svojoj formalizovanoj prirodi vrlo slična ritualnom žrtvovanju i kanibalizmu Polinezije i Asteka. Čerečenje ljudi predstavljalo je pravni akt, koji je podrazumevao određene procedure i rituale (Obeyesekere 2005). Od perioda Prvog krstaškog rata i istraživanja atlantskog područja, u srednjovekovnoj hrišćanskoj Evropi razvijala se kolonijalistička ideologija i težnja za proterivanjem pagana i jeretika. Fokus srednjovekovnog hrišćanskog etosa predstavljalo je pitanje o smislu euharistije. Širenje kolonijalističkih ideologija i težnja za sveobuhvatnom teorijom teofagije prouzrokovali su istraživanja i interesovanje za kanibalizam. Kako bi se učvrstio hrišćanski evropski identitet, naglašavana je distinkcija hrišćanske euharistije i nehrišćanskih kanibalističkih činova. Tokom tog period razvila se klasična srednjovekovna tradicija kanibalizma (Price 2003).

Tokom srednjeg veka najmanje jednom godišnje ogromna većina hrišćana praktikovala je kanibalizam. Kroz ritual euharistije, teofagija je predstavljala centralni i fundamentalni aspekt crkve, prilikom kog su vernici jeli ljudsko meso koje je simbolično predstavljalo telo Isusa Hrista. Zbog suprostavljenosti svetosti i tabua u ritualnom izjedanju i žrtvovanju ljudi, u kasnom srednjem veku javlja se okupiranost značenjem euharistije kao svete tajne, kao i prihvatanjem ili odbacivanjem ovog rituala.

Euharistija postaje centralno pitanje od jedanaestog veka i kovanja termina „transupstancija“. Uspostavljanjem deklaracije o doktrinarnom statusu transupstancije na Četvrtom Lateranskom saboru, narasla je popularnost prazničnih gozbi u čast Isusa Hrista, na kojima su se vernici identifikovali s njegovim patnjama i humanošću, a koje su se manifestovale kroz posvećenost kultovima i različitim telesnim praksama. Međutim, crkva nije napravila preciznu razliku između tri termina koja bi trebalo da označavaju tri sveta tela: (1) originalno fizičko telo Isusa Hrista trebalo bi da se naziva *proprium et verum corpus*, (2) Hristovo telo u domaćinu trebalo bi da se odnosi na *corpus mysticum* i na kraju (3) telo crkve i njenih članova trebalo je biti nazvano *corpus Christi*.

Tokom dvanaestog veka značenje *corpus verum* počelo je da se odnosi na domaćina, uz insistiranje na stvarnom prisustvu, *corpus mysticum* odnosilo se na telo crkve a *corpus Christi* imalo je više značenja uključujući zajednicu, domaćina i identitet (Rubin 1991).

Tada se dešavalo mnoštvo slučajeva da su tela ljudi posluživana na crkvenim gozbama i ritualima euharistije, kao posledica bukvalnog razumevanja značenja termina transupstancije, prilikom kog bi Hristovo telo trebalo da predstavlja hleb, a krv vino. Mnogo srednjovekovnih iskaza očevidaca opisuje gozbe na kojima su se služila krvava raskomadana tela dece ili odraslih i koja su na kraju bivala pojedena, što potkrepljuje tezu o srednjovekovnom euharistijskom kanibalizmu. Doktina o stvarnom prisustvu uticala je na svesnost o "svetoj zajednici" u doslovnom smislu i na jačanje hrišćanskog identiteta (Price 2003).

Pogrebni kanibalizam

Vari pleme, poznato i po nazivu Paka Nova, stacionirano je u zapadnom Brazilu i specifično po praktikovanju pogrebnog kanibalizma. Pripadnici ovog plemena živeli su nezavisno od zapadne civilizacije i hranili se leševima svojih umrlih rođaka. Tek u periodu od 1950. do 1960. godine, nakon ekspedicije koju je finansirala vlada u cilju ostvarivanja kontakta i miroljubivog odnosa između plemena i nacionalnog društva, prekinuli su sa praktikovanjem pogrebnog kanibalizma, ali dalje smatrajući da je važno ukloniti iz njihovog okruženja sve što podseća na preminulog (Obeyesekere 2005)³.

Kanibalizam je za pripadnike Vari plemena predstavljao običaj i društvenu normu koju su smatrali jedinim ispravnim i najboljim načinom za postupanje sa leševima. Kroz praksu pogrebnog kanibalizma iskazivali su tugu prema porodici preminulih i poštovanje prema preminulom. Kanibalizam na sahranama predstavljao je društvenu obavezu i recipročnu uslugu između dve porodice čiji članovi su u bračnom odnosu. Dakle, oni nisu primenjivali kanibalizam na najbližim rođacima.

Praktikovali su dve varijante kanibalizma, a to su osterofagija i kuvanje ljudskog mesa, iako je prva varijanta bila učestalija. Ovaj običaj zasnivao se na uverenju da je ljudsko telo društveni entitet, formiran kroz interakcije s drugima i izvor individualnosti koji razdvaja od drugih. Verovali su da telo povezuje žive i mrtve, i da jedući ljudsko meso, preminula osoba zauvek ostaje u njihovoj emocionalnoj memoriji. Telo je predstavljalo „mesto“ gde su formirane društvene veze. Praksa kanibalizma imala je za cilj da ublaži bol i pomogne ožalošćenim porodicama da nastave živote dalje, zato što su smatrali da uništavanjem i nestajanjem fizičkog tela, zapravo, nestaje čvrsta emocionalna veza i sećanje na pre-

³ U cilju prekidanja prakse kanibalizma Vari plemena, članovi ekspedicije koristili su tehnike ubeđivanja i prinude. Dugo vremena im bilo je potrebno da odbace pogrebni kanibalizam. Sama pomisao o sahranjivanju mrtvih izazivala je kod njih osećaj zgražavanja, zato što su smatrali da je zemlja „prljava, hladna i loše mesto za počivanje mrtvih“ (Conklin 2001).

minulog. To je bio destruktivan i kreativan čin, prilikom kog je ritualno pečenje i jedenje tela preminulog vršeno postepeno nalik na neku igru. Verovali su da postoji carstvo životinjskih i ljudskih duša, i da se duhovi preminulih pridružuju tom carstvu (Conklin 2001).

Osim u Južnoj Americi, pogrebni kanibalizam zabeležen je u Maleneziji, području severno od Australije, koje čine Papua Nova Gvineja i ostala ostrva.

Malenezijski endokanibalizam obično nije obuhvatao veći broj pripadnika plemena, za razliku od južnoameričkog, nego relativno mali, nekad samo žene. Tipično za malenezijski pogrebni kanibalizam bilo je konzumiranje mesa bliških rođaka ili bračnih partnera koji su preminuli, što nije bilo slučaj s južnoameričkim pogrebnim kanibalizmom. Još jedna razlika odnosila se na javnost rituala, koje su pripadnici plemena u Maleneziji vršili u tajnosti i bliskom krugu ljudi, dok su pripadnici Vari plemena ovaj ritual obeležavali javno pred velikim brojem ljudi. U Južnoj Americi, pogrebni kanibalizam imao je kolektivni karakter i predstavljao je vrstu društvene obaveze, za koju su verovali da doprinosi kolektivnom blagostanju. Takođe, razlikovale su se ideje i motivi. Postoje različite varijacije lokalnih kulturnih značenja pogrebnog kanibalizma Malenezije, ali dve ideje su zajedničke svima: (1) verovanje da pogrebni kanibalizam ima individualno značenje i doprinosi blagostanju pojedinca koji ga praktikuje i (2) uverenje da tela umrlih sadrže supstance i vitalnu energiju koja regeneriše tela onih koji ih pojedu. Za južnoameričke kanibale motiv je bio potpuno drugačiji, a to je uništenje bilo čega što podseća na preminulog pripadnika plemena, a posebno je bilo važno uništiti njegovo beživotno telo (Gillison 1993).

Ratni kanibalizam

Ratni kanibalizam čini više aspekata: utoljenje gladi, osveta, ritual i magija. Utoljenje gladi može biti povremeno ili uobičajeno. Kako su se običaji menjali i vreme prolazilo, na osnovnu potrebu za hranom nadovezao se kodeks časti u ratovanju i osveti, kao i ritual kojem se podvrgava poraženi. Izvršenje osvete i „pravedna kazna“ bili su prvi podstrekači ratnog kanibalizma, čiji vrhunac manifestacije jeste „lov na glave“ koji se u 20. veku i dalje upražnjavao na različitim krajevima sveta (basen Amazona, Afrika, Borneo, Nova Gvineja, Filipini). Sakupljanje lobanja predstavljalo je sakupljanje ratnih trofeja. Tri osnovna pokretača „lova na glave“ su: plemenska sukobljenost, brak i magija. Plemenska mržnja održava sukobljenost kroz osvetu kao običajnu obavezu. Zatim, kako je žena u primitivnim društvima shvaćena kao sredstvo razmene ili produženja vrste koje pripada najsnažnijem pojedincu, tako nju seksualno uzbuđuje snažan, mišićav i hrabar mužijak koji ne okleva da se otisne u borbu, a lobanja neprijatelja predstavlja simbol njegove muževnosti. Magija kao poslednji pokretač

ispoljava se kroz animistička verovanja primitivnih naroda u to da kroz posedovanje neprijateljske lobanje zapravo poseduju nečiju „dušu“. Magijska verovanja održavana su kroz rituale magijskog jedenja delova tela žrtve, kao i ritualnog žrtvovanja neprijatelja (Vilnev 2004, 49–61).

Prvi slučaj neposrednog kontakta “civilizovanih” Evropljana i kanibala “divljaka” sa Havaja zabeležen je 1779. godine, kada su članovi posade prisustvovali ubistvu kapetana Džejmsa Kuka. Ovo pleme praktikovalo je ratni ili izvangrupni kanibalizam, prilikom kog su jeli pripadnike neprijateljskog plemena. On je najverovatnije ubijen kao posledica nesporazuma tokom ratnog perioda ovog plemena, do čega je dovelo njegovo svađalački nastrojeno ponašanje i pretpostavke pripadnika plemena da britanski mornari dolaze iz opustošene zemlje sa ciljem da ih ubiju i pojedu. Telo kapetana Kuka je iskasapljeno i skuvano, ali nikad nije potvrđeno da je zaista pojeden (Obeyesekere 1997).

Pored Havaja, ratni kanibalizam praktikovan je na Fidži ostrvima, Novim Hebridima, Markiškim ostrvima, Novom Zelandu i mnogim drugim mestima.

Među najozloglašnijim su plemena Maora sa Novog Zelanda, sa kojima su se evropski istraživači prvi put susreli krajem osamnaestog veka i zatekli jezive prizore⁴. Delovi ljudskog tela, glave i udovi bili su svuda unaokolo, a neki su se čak uveliko kovali ili pekli. Maori su mislili da su i Britanci kanibali, a postoje iskazi o poseti Velikoj Britaniji, na kojoj je prisustvovao mladi pripadnik višeg društvenog sloja Maora koji je za komade govedeg mesa mislio da je ljudsko, dok su njegovi roditelji strahovali da će ga Britanci pojesti (Obeyesekere, 2005). Na Novom Zelandu postoji nekoliko plemena Maora, tako da ne postoji opšti tip tradicionalnog kanibalizma, već različite varijacije. Većina informacija o antropofagiji Maora dobijena je u 19. veku, posredstvom evropskih eksperimentalnih ekspedicija. Smatra se da su oni u kontaktu s Evropljanima promenili određene prakse kanibalizma. Do 19. veka, Maori su jeli isključivo meso pripadnika neprijateljskog plemena, a s prisustvom Britanaca i dostupnošću oružja, eskalirali su međuplemenski ratovi u kojima su počeli da konzumiraju meso leševa, među kojima su bili i Britanci (Barker, Hulme and Iveresen 1998).

Značajna je Lestringantova rasprava o kanibalizmu sa francuskim jezuitom Andre Tevetom. Živeći u blizini Tupinama plemena, Tevet je prikupio dosta ma-

⁴ Iako predstavlja deo institucije ljudskog žrtvovanja, kanibalizam Maora može se svrstati u ratni oblik manifestacije kanibalizma. Religijska i kulturna učenja ovih starosedelaca potrebni su za razumevanje kanibalskih praksi Maora, ali ne i kao objašnjenje, čija je srž nutritivne i biološke prirode. Nakon pobeđa u borbama svi ratni zarobljenici bivali su žrtvovani, ubijeni i pojedeni, a njihove kosti korišćene za izradu flauta i drugih oruđa. Materijalističko objašnjenje prirode ovih ratova leži u požudi za ljudskim mesom. Zanimljivo je da obično nisu jeli robove, zato što su predstavljali mali izvor kalorija, izuzev perioda jake gladi i nestašice namirnica, a veoma često su žrtvovali žene, zato što je njihovo meso masnije i mekanije (Obeyesekere 2005).

terijala o njihovom „plemenitom tretmanu“ ratnih zarobljenika, o uključivanju zarobljenika u zajednicu, prilikom čega su im obezbeđivali žene koje su im u većini slučajeva rađale decu. Tevet je smatrao da je taj čudan običaj Tupinama kanibala i davanje potpune slobode zarobljeniku pre njegove smrti i pokolja, zapravo pozajmljen od Evropljana. Lestringant je bio kritički nastrojen prema Tevetovom naglašavanju žrtvene i ritualne prirode i smatrao da je funkcija ovog običaja smanjenje procenata sparivanja srodnika i incesta putem ritualnog sparivanja ratnih zarobljenika sa ženama iz osvajačkog plemena (Obeyesekere 2005; vidi Lestringant 1997).

Takada (Takada 1999) tvrdi da su ljudi stvoreni da ratuju i da je to njihovo prirodno stanje, kao i da je svaki čovek jedan „ratni kanibal“⁵. Prilikom ratnog kanibalizma nasumice su se konzumirali svi delovi ljudskog tela, za razliku od ritualnog kanibalizma nakon žrtvovanja koji je karakterisala ritualna formalnost. Postoji veoma malo dokaza o formalizovanim ritualima tokom žrtvovanja na Havajima i Tahitiju, ali postojale su različite varijacije žrtvovanja (Obeyesekere 2005).

Ratni kanibalizam dešavao se među plemenima, ali i kao odgovor na dominaciju kolonista (Barker, Hulme and Iveresen 1998). U Mombasi, 1589. godine, u blizini današnjeg Zanzibara, lokalno stanovništvo bilo je nezadovoljno i potlačeno pod vlašću portugalskih kolonista. Nakon mnoštva pobuna i borbi za oslobođenje, populacija mešovite crnaca i Arapa uspela je da se oslobodi portugalske vlasti, što je potrajalo kratak vremenski period. Lokalci nisu imali mnogo šanse u borbama s Evropljanima, koji su posedovali brodove i bolju ratnu opremu. Žestoke borbe probudile su gnev svirepe i neustrašive afričke bande ratnih kanibala, Zimbi, koja je nastojala da se osveti Portugalcima i uveliko ubijala i jela lokalno stanovništvo (Takada 1999).

Pre kontakta sa bandom Zimbi, Evropljani su imali predrasude o afričkom narodu, kako su „divljaci“ i kanibali, iako od hiljade različitih plemena Afrike, neka su zaista bila kanibalska, a neka nisu. Jedno od poznatijih kanibalskih plemena Afrike jeste pleme Ašanti koje je postalo poznato britanskoj javnosti na početku devetnaestog veka. Pleme Ašanti praktikovalo je žrtveni kanibalizam a javnosti su postali poznati nakon što su lovili, žrtvovali i jeli britanske posetioce. Inače su žrtvovali svoje robove, decu i osuđenike (Petrinovich 2000).

Godine 1950. osnovan je antikolonijalni, anizapadnjački, gerilski i kanibalistički pokret Mau Mau, osnovan od strane plemena Kikuju, naseljenog na teritoriji Kenije. Iako s izraženom antikolonijalnom ideologijom, pripadnici Mau Mau pokreta prvenstveno su se borili protiv drugih bandi crnaca. Zapravo, ratni i ritualistički kanibalizam Mau Mau pokreta zasnivao se na animističkim

⁵ Takada je vršio intervju u vezi s ratnim kanibalizmom s veteranom koji je učestvovao u ratu u Iraku. Veterani mu je saopštio da je probao ljudske uši i detaljno opisao način na koji se mogu pripremiti. On je smatrao da takva dela nisu „zverstva“, zato što je u ratnim uslovima to bio jedini način da preživi (Takada 1999).

verovanjima. Konzumirali su ljudsko meso nakon ritualnih ceremonija i ispijali menstrualnu krv u čast zakletve. Pretežno su ubijali žene a oružje koje su koristili za ubijanje bila je panga (Takada 1999)⁶.

Pored afričkih plemena, ratni kanibalizam postojao je u Maleneziji, ali i Centralnoj i Južnoj Americi. Starosedeoci Centralne Amerike, Asteci, praktikovali su kanibalizam uz žrtvovanje, jedući ogromne količine ljudskog mesa. Predeo u kom su pokušavali da održe svoje pleme karakterisao je nedostatak hranjivih namirnica. Primitivni lov i ribolov bili su slabo razvijeni, stoga nisu obezbeđivali dovoljnu količinu proteina potrebnih velikoj populaciji⁷. Ratni kanibalizam Asteka nije bio motivisan uništavanjem plemena i redukcijom populacije. Naprotiv, bio je moćivisan očuvanju zajednice i preživljavanjem njenih pripadnika. Ono što je posebno brutalno u kanibalizmu Asteka, jeste to što su oni svoje zarobljenike praktično žive jeli. Jedan od rituala njihovih kanibalskih žrtvovanja bilo je vađenje srca još živoj žrtvi (Barker, Hulme and Iveresen 1998; Turner and Turner 1999).

Medicinski kanibalizam

Medicinski kanibalizam zabeležen je u medicinskoj evropskoj literaturi još u prvom veku, kada je rimski pisac Plinije pisao o tome kako je ispijanje ljudske krvi lek za epilepsiju (Temkin 1971). Takođe, postojalo je uverenje u vezi s ispijanjem ljudske krvi, pogotovo mladih devojaka i dece, kako je delotvorna za podmlađivanje. Osim ispijanja krvi, Evropljani su koristili u ishrani i druge delove ljudskog tela kao što su kosti, koštana srž, srce i udove (Gordon-Grube 1988). Lekari i farmaceuti propisivali su recepte od različitih materija ljudskog tela za lečenje bolesti poput steriliteta, išijasa, bradavica i kožnih bolesti.

Zagovornici medicinskog kanibalizma koristili su tela osuđenika i kriminalaca koji su bili pogubljeni, za pravljenje lekova. Smatrali su da je ispijanje krvi najefikasnije odmah nakon smrti čoveka i da je najzasićenija krv onih koji su nasilno poginuli. Do početka devetnaestog veka, mnogi su zarađivali novac od prodaje delova tela kriminalaca i onih koji su javno pogubljeni. Terapije medicinskog kanibalizma u srednjem veku bile su popularne kod viših i nižih društvenih klasa. Standardizovana medicinska praksa šesnaestog i sedamnaestog veka počela je da promovise lekovitost konzumiranja delova ljudskog tela s usponom Paracelzijusove medicinske škole, čija se filozofija zasnivala na na-

⁶ Panga je afričko oružje koje je nalik mačeti (Takada 1999).

⁷ Takada smatra da je intenzivan kanibalizam među Astecima postojao iz dva razloga. Prvi je nedostatak izvora životinjskih proteina i masti u tim predelima i slabo razvijen lov i ribolov. A drugi razlog je njihov izum salse i ostalih ljutih sosova koji poboljšavaju ukus svega, pa samim tim i ljudskog mesa (Takada 1999).

rodnoj kanibalskoj medicini. Suparnička tradicija Paracelizijusovoj školi bila je medicinska tradicija Galenista koja je u jednom momentu devetnaestog veka postala dominantna i oterala u zaborav medicinski kanibalizam. Na vrhuncu ove prakse u Evropi bilo je uobičajeno u apotekama naići na sušene delove ljudskog tela, kao i proizvode u prahu. Najpopularniji lekovi mogli su se kupiti u apotekama Engleske, Nemačke, Francuske i ostalih zemalja zapadne Evrope a to su bile mumije (Gordon-Grube 1988).

Dakle, glavni izvori materijala za pravljenje „kanibalskih“ lekova bili su pogubljeni zatvorenici i mumije koje su uvezene iz Egipta. Mumije su predstavljale univerzalan lek koji je ušao u upotrebu sa Paracelizijusovom homeopatijom, koja je nastala oslanjajući se na Hipokratove medicinske terapije i lečenje leševima. Ova tradicija nastala je sa početkom uspona arapskog sveta i uticajem grčkih učenja o lekovitosti bitumenskih materija mumije. Jedan od prvih poznatih arapskih zagovornika lečenja mumijama bio je Avicena. U jedanaestom veku, među arapskim svetom vladala je opsednutost razumevanjem i terapeutskim dejstvom mumija, koje se zatim prenelo i u Evropu. Od dvanaestog do osamnaestog veka mumije su predstavljale važnu robu farmaceutske ekonomije. Za njihovu upotrebu bilo je veoma poželjno da je osoba umrla nasilnim putem a ne prirodnom smrću ili od bolesti, zato što je postojalo uverenje da će telo zdrave osobe posedovati bolje supstance koje su potrebne za delotvornost leka. Takođe, verovali su da je telo tek umrle osobe „punije duha“. Na primer, izjava Frensis Bejkona ukazuje na ovu činjenicu: „[B]ilo koji deo preuzet iz živog bića, tek ubijenog, može posedovati više moći ako je bio uzet iz bića dok je umiralo, zato što je punije duha“ (Bacon navedeno prema Noble 2011, 20). U okviru tradicije lečenja mumijama pojavila se ideologija *fille vièrge*, prema kojoj su najdragocenije lekovito dejstvo posedovale mumije devica.

Ali telo device (poznato po svojoj maloj veličini). Ne marim sasvim za iskopavanje, otkako. . . to nije bilo dobro očuvano. Međutim raskomadao je nekoliko delova u mom prisustvu, da vidim da su bitumenske kosti ispod poveza i onda da postoje neke supstance koje su veoma uvažene po lekovitim svojstvima: a ovde kažu da najbolji dolaze od devojaka i tela devica. [Della Valle navedeno prema Noble 2011, 127]

Ideja o lekovitosti mumija devica počiva na mitološkom uverenju da su seksualno nevine mumificirane devojke „zamrznute u vremenu“ i samim tim „delotvornije i zdravije“ (Noble 2011). Postoje pretpostavke da su Evropljani preneli prakse medicinskog kanibalizma na novootkrivena područja u devetnaestom veku. Jedna od praksi koja je zaživela u Novom svetu, bila je upotreba ljudske masti u svrhu zalečenja rana. Među starosedeocima Centralne i Južne Amerike, vekovima je postojalo verovanje da Evropljani koriste u ishrani krv, mast i meso Indijanaca. Najpoznatija od tih legendi jeste „beli kanibal“ u centralnim i južnim Andima ili *nakak*, kako su ga oni nazivali (vidi Wistmantel 2001).

Istoričari medicine, iako svesni u kojoj meri je bio zastupljen medicinski kanibalizam u srednjovekovnoj Evropi, smatrali su da ga ne bi trebalo nazivati kanibalizmom i bitno su uticali na brisanje ove činjenice iz kolektivnih predstava Evropljana. Evropljani su smatrali da postoji razlika između mumije u prahu, korišćene u lekovite svrhe, i kanibalskih običaja urođeničkih plemena prilikom kojih jedu veće delove ljudskog tela. Tradicija medicinskog kanibalizma u Evropi, kao i institucionalizovane forme kanibalizma urođeničkih plemena posledice su kulturnih ideja i društvenog sporazuma. Pored različitih pogrešnih pretpostavki na kojima se zasnivao evropski medicinski kanibalizam, odlikuje ga izražena nehumanost i bezličnost, u smislu tretiranja delova ljudskog tela kao da je roba. Kanibalski običaji urođenika društveno su umreženi i kolektivno značajni. Osnova plemenskog institucionalizovanog kanibalizma bio je društveni odnos između individue koja jede i individue koja je pojedena, između muškarca i žene, pripadnika višeg i nižeg društvenog staleža, između pripadnika porodice, individua u pravnom odnosu, između veštica i egzekutora i između neprijatelja zaraćenih strana. Evropski kanibalizam može se nazvati „asocijalnim“ zato što ne naglašava značaj društvenih odnosa i identiteta, u smislu da je veoma malo bio bitan identitet ljudskog bića čije telo je bivalo pojedeno. Akcenat je stavljan na kvalitet mesa čoveka koji je izvor supstanci za pravljenje leka, uz potpunu depersonalizaciju i objektivizaciju bića (Conklin 2001).

Zaključna razmatranja

Kanibalizam predstavlja veoma složen fenomen u ljudskoj ishrani i za njegovo proučavanje neophodno je obuhvatiti saznanja iz različitih nauka kao što su antropologija, psihologija, sociobiologija, evolucione teorije, arheologija, pravne nauke i tako dalje. Svi segmenti ovog fenomena zahtevaju detaljnu analizu, a to su biološki, istorijski, politički, simbolički, etički, pravni i još mnogi drugi. Fokus ovog rada jesu njegovi oblici manifestacije i moguća tipologija. Stoga, predstavljeni su najučestaliji oblici manifestacije, ali postoje i mnogi drugi. Na primer, Lindenbaum (Lindenbaum 2004, 477) smatra da se svi oblici manifestacije kanibalizma mogu svrstati u dve grupe: kanibalizam u situacijama preživljavanja i kanibalizam kao psihopatološki poremećaj. Glad, nestašica hrane i nedostupnost namirnica životinjskog porekla nagonili su ljude još od praistorijskog doba da jedu sopstvenu vrstu. Takva praksa se kroz vreme institucionalizovala na određenim teritorijama kroz različite oblike ratnog i ritualnog kanibalizma. Postoje mnogobrojni slučajevi ove pojave koji se mogu nazvati psihopatološkim poremećajima, ali kako u nauci ne postoji jasan konsenzus oko takvog kategorisanja, ti slučajevi su izostavljeni iz ovog rada.

Kanibalizam kao jedenje sopstvene vrste postoji i kod drugih životinjskih vrsta i ljudskih primatskih rođaka. A dokumentovan je i kod ljudskih predaka

još od perioda *homo erectusa* (Vilnev 2004)⁸. Faktori koji prave razliku među oblicima manifestacije jesu vremenski okvir, kulturni, ekološki i individualni motivi ka kanibalizmu. Dakle, ljudski kanibalizam je veoma složeno ponašanje za čije razumevanje je potrebna detaljna i višedimenzionalna analiza. Kada su u pitanju situacije preživljavanja, motiv za kanibalizmom jeste nagon za preživljavanjem, zato što potreba za unošenjem proteina u tom trenutku predstavlja jedini način da se preživi. Za mnoga društva i kulture ovakav čin je neprihvatljiv, dok je u određenim kulturama sastavni deo etičke, religijske i ritualne strukture. Na primer, pripadnici Vari plemena iz Južne Amerike zaista su verovali da je moralan čin pojesti tela bliskih preminulih osoba. Ratni kanibali veruju da su ispunili običajnu obavezu za osvetom, ukoliko pojedu telo neprijatelja i pripadnika drugog plemena.

Dakle, kanibalizam je iz puke biološke potrebe prerastao u praksu sa simboličkom i ritualnom dimenzijom kod određenih društava. Iako se najviše vezuje za plemenske narode nerazvijenih oblasti sveta, dešava se i u razvijenijim društvima savremenog doba. Čin ljudožderstva predstavlja potencijalnu opciju na svim mestima koja karakteriše velika nestašica hrane, glad i siromaštvo, a takvih mesta je mnogo i u današnjici.

Literatura

- Arens, William. 1979. *The Man-Eating Myth: Anthropology and Anthropophagy*. New York: Oxford University Press.
- Avramescu, Catalin. 2009. *An Intellectual History of Cannibalism*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Barker, Francis, Peter Hulme and Margaret Iversen (eds). 1998. *Cannibalism and the Colonial World*. New York: Cambridge University Press.
- Borofsky, Robert. 2005. *Yanomami: The Fierce Controversy and What We Can Learn from It*. University of California Press.
- Brown Paula and Tuzin Donald (eds). 1983. *The Ethnography of Cannibalism*. Washington, DC: Society for Psychological Anthropology.
- Celestin, Roger 1990. Montaigne and the Cannibals: Toward a Redefinition of Exoticism. *Cultural Anthropology* 5 (3) 292–313.
- Conklin, Beth A. 2001. *Consuming Grief: Compassionate Cannibalism in an Amazonian Society*. Austin: University of Texas Press.

⁸ Analize arheoloških ostataka ljudskih kostiju iz paleolitskog i neolitskog perioda ukazuju na uzroke preloma. Postoji razlika između prirodnih preloma i nasilnih preloma u cilju srkanja koštane srži. Određeni dokazi jasno ukazuju na korišćenje koštane srži ljudi u ljudskoj ishrani, a iz određenih preloma ljudske lobanje može utvrditi da li su učinjeni u cilju jedenja ljudskog mozga (Farb and Armelagos 1980). Ovakve kosti pronađene su u Etiopiji, Goug pećini, pećinama u Nemačkoj, Francuskoj, Španiji i Japanu (Vilnev 2004).

- Ellis, Stephen 1999. *The Mask of Anarchy. The Destruction of Liberia and the Religious Dimension of an African Civil War*. New York: New York University Press.
- Ezzo, A. David. 2008. *Cannibalism in Cross Cultural Perspective*. USA: Dog Ear Publishing. New York: Grove Press.
- Farb, Peter and George Armelagos. 1980. *Consuming Passions: The Anthropology of Eating*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Gillison, Gillian. 1993. *Between Culture and Fantasy: A New Guinea Highlands Mythology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goldman, R. Laurence (ed.). 1999. *The Anthropology of Cannibalism*. Wesport: Bergin and Garvey.
- Gordon-Grube, Karen. 1988. Anthropophagy in post-renaissance Europe: The tradition of medicinal cannibalism. *American Anthropologist* 90 (2): 405–9.
- Greenspan, Brian. 2001. „Cannibals at the core: juicy rumors and the hollow earth chronotope in Ian Wedde’s Symmes Hole“. In *Eating Their Words: Cannibalism and Boundaries of Cultural Identity*, ed. Kristen Guest, 149–167. Albany: State University of New York Press.
- Guest, Kristen ed. 2001. *Eating Their Words: Cannibalism and Boundaries of Cultural Identity*. Albany: State University of New York Press.
- Harris, Marvin. 1974. *Cows, Pigs, Wars and Witches: The Riddles of Culture*. New York: Random House.
- Harris, Marvin. 1978. *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures*. Glasgow: Collins/Fontana.
- Kilgour M. 1990. *From Communion to Cannibalism. An Anatomy of Metaphors of Incorporation*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lestringant, Frank. 1997. *Cannibals: The Discovery and Representation of the Cannibal from Columbus to Jules Verne*. Berkeley: University of California Press.
- Levi-Strauss, Claude. 1969. *The Rowed and The Cooked*. The University of Chicago Press.
- Lindenbaum, Shirley. 2004. Thinking about Cannibalism. *Annual Review of Anthropology* 33: 475–498.
- Lindenbaum, Shirley. 2008. Understanding Kuru: The contribution of anthropology and medicine. *The Royal Society Publishing* 363 (1510): 3715–20.
- Lindenbaum, Shirley. 2013. *Kuru Sorcery: Disease and Danger in New Guinea Highlands*. Paradigm publishers.
- McGlashan, F. Charles. 1947. *History of the Donner Party: A Tragedy of the Sierra*. Stanford: Stanford University Press.
- Noble, Louise. 2011. *Medicinal Cannibalism in Early Modern English Literature and Culture*. Palgrave Macmillan.
- Obeyesekere, Gananath. 1997. *The Apotheosis of Captain Cook: European Mythmaking in the Pacific Ocean*. Princeton University Press.
- Obeyesekere, Gananath. 2005. *Cannibal Talk: The Man-eating Myth and Human Sacrifice in the South Seas*. CA: University of California Press.
- Petrinovich, Lewis. 2000. *The Cannibal Within*. New York: Aldine de Gruyter.
- Phillips, J. Donald. 2012. *Hitler, Religion and Other Types of Cannibalism*. Dr. Donald J. Phillips.

- Price, L. Merrall. 2003. *Consuming Passions: The Uses of Cannibalism in Late Medieval and Early Modern Europe*. New York: Routledge.
- Read, P. Paul. 1974. *Alive: The True Story of the Andes Survivors*. England: J. B. Lippincott Company.
- Rubin, Miri. 1991. *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sahlins, Marshall. 2003. Artificially Maintained Controversies. *Anthropology Today* 19 (3): 3–5
- Salmond, Anne. 1997. *Between Worlds: Early Exchanges Between Maori and Europeans, 1773–1815*. Auckland: Penguin Viking.
- Sanderson, K. Stephen. 2001. *The Evolution of Human Sociality: A Darwinian Conflict Perspective*. Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Simpson, A. W. Brian. 1984 *Cannibalism and the Common Law: The Story of the Tragic Last Voyage of the Mignonette and the Strange Legal Proceedings to Which it Gave Rise*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sutton S. Donald. 1995. Consuming counterrevolution: the ritual and culture of cannibalism in Wuxuan, Guangxi, China, May to July 1968. *Society for the Comparative Study of Society and History* 37: 136–73.
- Takada, Shiguro. 1999. *Contingency Cannibalism: The Unmentionable of Superhardcore Survivalism*. Colorado: Paladin Press.
- Temkin, Owsei. 1971. *The Falling Sickness: A History of Epilepsy from the Greeks to the Beginnings of Modern Neurology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Turner, G. Christy and Jacqueline A. Turner. 1999. *Man Corn: Cannibalism and Violence in the Prehistoric American Southwest*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Vardy B. Stevem and Agnes H. Vardy 2007. Cannibalism in Stalin's Russia and Mao's China. *East European Quarterly* XLI (2): 223–238.
- Vilnev, Rolan. 2004. *Istorija kanibalizma*. Beograd i Čačak: Branko Kukić i Umetničko društvo Gradac.
- Wistmantel, Mary. 2001. *Cholas and Pishtacos: Stories of Races and Sex in the Andes*. London and Chicago: The University of Chicago Press.
- Whitehead, L. Neil. 2001. *Of Cannibals and Kings: Anthropology in the Americas*. The Pennsylvania State University Press.

Kristina Pejković

PhD candidate, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

Forms of manifestation of cannibalism

The paper presents the typology of cannibalism and forms of its manifestation. It first presents endocannibalism and exocannibalism, as the two most widely defined forms, in which all other types can be included. As special forms of manifestation, which include the ritual dimension, funeral cannibalism and medieval cannibalism, within the ritual of the Eucharist, are singled out.

Presented after are the characteristics of war cannibalism that occurred among tribes, but also as a response to European colonization and conquest, in the form of war anti-colonialist movements. The medical and pharmaceutical cannibalistic practices that emerged in medieval Europe and that were based on the beliefs about the healing quality of human blood and body parts are described in particular. As part of this practice, the tradition of treatment with mummies singled out and became very popular in medieval Europe.

Key words: typology, endocannibalism, exocannibalism, alimentary, war, ritual cannibalism

Formes de manifestation du cannibalisme

Dans cet article est présentée la typologie du cannibalisme et de ses formes de manifestations. D'abord ont été présentés l'endocannibalisme et l'exocannibalisme, en tant que deux formes les plus répandues sous lesquelles peuvent être rangés tous les autres types de formes. En tant que formes particulières de manifestation, qui incluent la dimension rituelle, ont été distingués le cannibalisme funéraire et le cannibalisme médiéval dans le cadre du rituel de l'eucharistie. Ensuite, les caractéristiques du cannibalisme guerrier ont été présentées, celui-ci se déroulant entre des tribus mais aussi comme une réponse à la colonisation européenne et à des conquêtes, sous la forme des mouvements anticolonialistes. Est particulièrement décrite la pratique cannibale médicale et pharmaceutique, apparue dans l'Europe médiévale, et qui se fondait sur les croyances dans l'effet médicinal du sang et des parties du corps humains. Dans le cadre de cette pratique s'est distinguée la tradition de thérapie par les momies et elle est devenue très populaire en Europe médiévale.

Mots clés: typologie, endocannibalisme, exocannibalisme, alimentaire, guerrier, rituel cannibalisme

Primljeno / Received: 15.7.2017.

Prihvaćeno / Accepted: 31.08.2017.